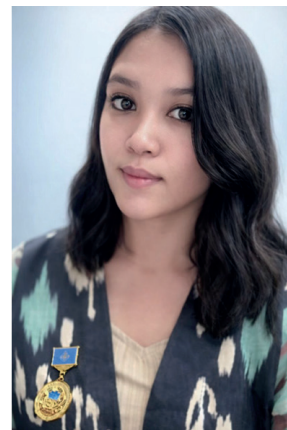

Sabohat DUSCHANOVA,
Yakkasaroy tumani madaniyat bo'limi
Madaniy-ma'rifiy ishlar bo'yicha mutaxassisi

HUDUDLARDA NOMODDIY MADANIY MEROS OBYEKTлари RO'YXATINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro'yxatini me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan tarzda yuritish va uni muhofazasi uchun ro'yxatlar to'g'ri identifikatsiya qilinishi, tarmoqlanishi, yo'nalishlari, janrlari va uslublarini tasniflashi muhim jarayon ekanligi xususida tahliliy fikr yuritiladi. Tadqiqotda ekspeditsiyalar doirasida o'rganilgan hududlar mahalliy ro'yxatining hozirgi holati, muammolari va istiqbollari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: nomoddiy madaniy meros, identifikatsiya qilish, huquqiy-me'yoriy hujjatlar, mahalliy ro'yxat, madaniy meros muhofazasi, UNESCO konvensiyasi.

Аннотация. В статье аналитически рассматривается процесс ведения списка объектов нематериального культурного наследия в Узбекистане, установленный нормативно-правовыми документами, а также важность правильной идентификации, систематизации и классификации списков по направлению, жанру и стилю для их охраны. В работе рассматриваются современное состояние, проблемы и перспективы локальной инвентаризации территорий, исследованных в ходе экспедиций.

Ключевые слова: нематериальное культурное наследие, идентификация, нормативно-правовые документы, местный список, охрана культурного наследия, конвенция.

Abstract. This article provides an analytical examination of the process of maintaining a list of intangible cultural heritage sites in Uzbekistan, as established by regulatory documents, and the importance of correctly identifying, systematizing, and classifying lists by category, genre, and style for their protection. The paper examines the current status, challenges, and prospects for local inventory of territories explored during expeditions.

Key words: intangible cultural heritage, identification, legal documents, local list, protection of cultural heritage, convention.

Madaniy hodisa nomoddiy madaniy meros deb hisoblanishi uchun u avloddan-avlodga o'tib, ma'lum bir jamoa yoki guruh a'zolari orasida o'ziga xos va uzluksizlik jarayon hissini yaratishi kerak. Nomoddiy madaniy merosni tashkil etuvchi – xalq og'zaki ijodi, ijrochilik san'ati, urf-odat, marosimlar, turli yo'nalishlarga oid an'anaviy bilim va ko'nikmalarga jahon madaniyati manzarasining faqat-

gina o'tmishini tasvirolovchi emas, balki, uning buguni va kelajakdagi madaniy manzarasini shakllantiruvchi omil sifatida judayam ahamiyatlidir.

Bugun nomoddiy madaniy meros obyektlari ham zamonlar ta'sirida o'pirilib, muhofazaga muhtoj, urbanizatsiya va globalizatsiya ta'siridan aziyat chekayotgan me'moriy yodgorliklardan kam himoyaga muhtoj emas. Sababi,

rivojlanayotgan jamiyatlarda odamlarning shaharlarga ko'chib o'tishi, shaharlashish, ommaviy madaniyatning jadallik bilan kirib kelishi urf-odatlar unutilib, an'anaviy madaniyatning tobora susayishiga olib kelmoqda. Bu esa, o'z navbatida nomoddiy madaniy meros namunalari asta-sekinlik bilan yo'qolib ketish ehtimolini yanada kuchaytirmoqda.

Bunday vaziyatlarda turli xalqlar madaniyatining aralashib, bora-bora bir-biriga o'xshab borishi turli millatlar madaniyatining indentikligi unutilib, "shaxssizlantirish"ga olib keladi. Aynan shunday hodisalarni oldini olish uchun YUNESKO tashkiloti moddiy merosni himoya qilgani kabi nomoddiy madaniy merosni ham asrashni o'z zimmasiga olib, 2003-yil 17-oktyabrda "Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to'g'risidagi xalqaro konvensiya" (keyingi o'rinlarda – Konvensiya)ni qabul qildi va unda Nomoddiy madaniy meros tushunchasi hamda bu yo'nalish bo'yicha olib boriladigan ishlar, bajariladigan vazifalar, shuningdek, uning muhofazasi uchun zarur bo'lgan masalalar aniq belgilab qo'yildi.

Nomoddiy madaniy merosni muhofazalash, saqlash va targ'ib qilish jarayonlarida namunalarni ro'yxatga olinishi va ro'yxatning doimiy yangilanib borilishi judayam muhim bosqichidir. O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan bu borada bir nechta qarorlar qabul qilingan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 7-oktyabrdagi 222-son qarorida "Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro'yxatini yuritish to'g'risidagi nizom va Nomoddiy madaniy meros obyektlarini tarixiy-madaniy ekspertizadan o'tkazish tartibi to'g'risidagi nizomni ishlab chiqish va belgilangan tartibda Vazirlar Mahkamasiga kiritish" vazifasi belgilandi. Ushbu topshiriq ijrosi sifatida 2011-yil 23-fevraldagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Nomoddiy madaniy meros muhofazasiga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 47-son qarori qabul qilindi. O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi ro'yxati hozirga qadar mazkur qarorda ko'rsatilgan huquqiy-me'yoriy tartibga asoslangan holda yuritilib kelmoqda.

Konvensiyaning "III Nomoddiy madaniy merosni milliy darajada muhofaza qilish" bo'limi 12-"Ro'yxatlar" bandida shunday yoziladi:

"Har bir ishtirokchi-davlat nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish maqsadida identifikatsiyalash sharoitlaridan kelib chiqqan holda o'z hududida mavjud bo'lgan nomoddiy madaniy meros obyektlarining bir yoki bir nechta

ro'yxatini tuzadi. Bu ro'yxat muntazam ravishda yangilab turilishi lozim."

Yuqoridagi band inobatga olingan holda, Vazirlar mahkamasining 2011-yil 23-fevralda 47-son qarori "III Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro'yxati" bo'limi 10-bandida "Nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro'yxati tarkibiga:

✓ insoniyat nomoddiy madaniy merosining Reprezentativ ro'yxatiga tavsiya etilayotgan obyektlar ro'yxati;

✓ zudlik bilan muhofaza ostiga olinishi lozim bo'lgan nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro'yxati;

✓ nomoddiy madaniy meros obyektlarining milliy ro'yxati;

✓ nomoddiy madaniy meros obyektlarining mahalliy ro'yxati kiradi", deb kiritilgan.

Yanada tushunarliroq izoh beradigan bo'lsak, Konvensiyada nomoddiy madaniy merosni xalqaro miqyosdagi muhofazasi inobatga olinib 2 ta alohida ro'yxat belgilangan bo'lib, birinchisi bu – "Insoniyatning nomoddiy madaniy merosining reprezentativ ro'yxati", ikkinchisi – "Kechiktirib bo'lmas muhofazaga muhtoj nomoddiy madaniy meros ro'yxati". VM-47-sonli qarorda esa Konvensiyaning 2-bandiga muvofiq yana 2 ta ro'yxat qo'shilgan. Bular, nomoddiy madaniy meros obyektlarining milliy va mahalliy ro'yxatlaridir.

Mazkur ro'yxatlar doimiy ravishda yangilaniib, to'ldirilib borilishi taqozo etiladi. Xususan, zudlik bilan muhofaza choralari ko'rilishi lozim bo'lgan ro'yxatga tushgan obyektidagi xavf tugatilgandan keyin ushbu ro'yxatdan chiqariladi. Yoki, mahalliy ro'yxatga kiritilgan obyekt tarixiy-madaniy ekspertiza natijalariga ko'ra milliy ro'yxatga kiritilishi tavsiya etilsa, u oldingi ro'yxatdan chiqarilib, boshqasiga o'tkaziladi va hokazo [5, 47– 48-bb.].

Yuqorida aytib o'tilgan tartibga amal qilinsa, hozirda milliy ro'yxatda mavjud bo'lgan 86 ta obyekt hududlardagi mahalliy ro'yxatdan chiqarilishi, YUNESKOning xalqaro ro'yxatiga kiritilgan O'zbekistonning 20 ga yaqin obyektlar esa milliy va mahalliy ro'yxatlardan chiqarilishi tavsiya etiladi. Biroq, bunday jarayon hududlar mahalliy ro'yxatidan chiqarilib tashlangan obyektlarni nazorat qilishda o'ziga xos qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Chunki, nomoddiy madaniy meros muhofazasi va targ'ibotida obyektlarni ro'yxatga olish bilan bir qatorda, ularni saqlovchi shaxslarni, guruhlarini ham ro'yxatga olish, saqlovchilar to'g'risidagi ma'lumotlarni ham tizimga solish va yangilab

borish, obyektlarni mavjud davrdagi sifat holatini aniqlash va uning natijalari bo'yicha hisobotlar tuzish kabi masalalar ham turadi.

Tadqiqotimiz obyekti bo'lgan – mahalliy ro'yxat – milliy ro'yxatni, milliy ro'yxat esa, o'z navbatida, Insoniyat nomoddiy madaniy merosining representativ ro'yxatiga tavsiya etilayotgan obyektlar ro'yxatini to'ldirilib, yangilanib borishi uchun xizmat qiladi. Aynan shuning uchun ham mutaxassislar tomonidan chuqur o'rganilib, tahlil qilinib, aniq belgilanib, tartibga solinishi muhim bo'lgan hujjatdir. Bu ro'yxatni to'g'ri shakllantirish va yuritish NMM sohasi muhofazasi, targ'iboti va rivojlanishida asosiy tayanch hisoblanadi.

Biroq, so'ngi yillarda hududlarda olib borilayotgan mahalliy ro'yxatlarda obyektlarni raqamlashtirish va nomlanishida ya'ni identifikatsiya qilinishi, tarmoqlari, yo'nalishlari, janrlari va uslublarini tasniflashda bir muncha xatoliklar uchraydi. Tadqiqotimizdagi fikrlarimiz o'quvchiga tushunarli bo'lishi uchun unda O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirining 2022-yil 13-maydagi 184-sonli buyrug'i 1-ilovasi bilan tasdiqlangan hududlarning NMM mahalliy ro'yxatidagi namunalarini tahlil qildik.

Masalan, Andijon viloyati nomoddiy madaniy meros obyektlari mahalliy ro'yxatining to'rtinchi "Tabiat va koinot bilan bog'liq bilim va urf-odatlar" yo'nalishida "An'anaviy tabobat" 04.02 tarzida raqamlashtirilgan. An'anaviy tabobat tarmog'idagi "Siniqchilik"ga esa 04.05 raqami berilgan. Bunday holatda Siniqchilik – 04.02.01 tartibida raqamlashtirilishi maqsadga muvofiq chunki, siniqchilik, ilgirchilik, mosh tabiblik – an'anaviy tabobat tarmog'iga kiruvchi yo'nalishlardir. Aynan shunday xatolar Navoiy, Sirdaryo, Farg'ona, Toshkent viloyati va Toshkent shaharlari mahalliy ro'yxatlarida ham uchraydi.

Bu kabi kamchiliklar hududlar mahalliy ro'yxatlarining boshqa yo'nalishlarida ham mavjuddir. Navoiy, Sirdaryo, Xorazm, Toshkent viloyati mahalliy ro'yxatida nomoddiy madaniy merosning "Jamiyatning urf-odatlar, marosimlari, bayramlari" yo'nalishida "Nikoh to'yi", "Beshik to'yi", "Sunnat to'yi", "Muchal to'yi" kabi "Oilaviy marosimlar" turkumidagi obyektlarga alohida raqam berilgan. Nizomiga ko'ra "Oilaviy marosimlar" – 03.01 raqami bilan identifikatsiya qilinsa, "Nikoh to'yi" – 03.01.01, "Beshik to'yi" – 03.01.02, "Sunnat to'yi" – 03.01.03 va hokazo kabi identifikatsiyalanishi kerak bo'ladi.

Buxoro, Jizzax va Samarqand viloyatlari mahalliy ro'yxatlarining ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi yo'nalishlardagi obyektlar janr va tarmoqlanishiga qarab to'g'ri raqamlashtirilgan-

ligi bilan boshqa hududlar mahalliy ro'yxatlaridan ajralib turibdi. Biroq, ba'zi bir elementlarning janrlari yaxshi o'rganilmasdan tarmoqlanganligini ham uchratish mumkin. Masalan, Jizzax va Samarqand viloyatlari mahalliy ro'yxatlarida "Qarsak" – 02.04.06 raqami bilan 02.04-raqami bilan identifikatsiya qilingan "Qo'shiqchilik san'ati" yo'nalishiga kiritilgan. Ijrochilik san'atining "Qarsak" janri Qo'shiqchilik san'atini ichida turishi obyektning tarixiy asoslari va ilmiy jihatlari chuqur o'rganilib keyin ro'yxatga kiritilmaganligidan dalolatdir.

Qarsak – o'zbek xalq musiqa va raqslari turkumi. "Besh qarsak" va "Mayda qarsak" bo'limlaridan iborat. "Mayda qarsak", o'z navbatida, "Yakka qarsak", "Qo'sh qarsak" va "Tez" (yoki "Uzma") nomli o'yinlarni o'z ichiga oladi. Unda qarsaklar bilan hosil qilinadigan usul, bayt, bir ovozda aytiladigan yallalar va raqs harakatlari birlashadi [4, 106-b]. "Besh qarsak" yonma-yon turib davra hosil qilgan holda ma'lum sur'at va usulda uriladigan besh qarsak (3-1-1) va ayrim xitoblar vositasi bilan o'ynaladigan ommaviy raqsdur [4, 107-b]. Bundan anglanadiki, "Qarsak" urib, asosan raqsga tushishgan va uning ohangidan hosil bo'lgan usulda bayt, ashula va yallalar ijro qilingan.

Hududiy mahalliy ro'yxatlarda obyektlarning nomlanishi bilan bog'liq xatoliklar ham yetarlicha. Barcha hududlar mahalliy ro'yxatlarining "An'anaviy hunarmandchilik bilan bog'liq bilim va ko'nikmalar" yo'nalishidagi obyektlarning nomlanishini ham bir xil shaklga solish kerak bo'ladi. Ba'zan ayrim namunalar nomlari hudud shevasidan kelib chiqib ham har xil nomlangan bo'lishi mumkin, biroq bunday nomlanishi obyektning funksiyasini chegaralab, tor doiradagi tushunchani berishi mumkin. Kashtado'zlik san'ati Navoiy, Sirdaryo va Toshkent viloyatlari mahalliy ro'yxatida "So'zanachi" nomi bilan kiritilgan. So'zana bu Kashtachilik mahsulotlarining bir turidir. Ya'ni, zardevor, dorpech, kirpech, oy palak, gul palak, bo'g'jama, joy nomoz, sandalpo'sh, beshikpo'sh kabi turlaridan hisoblanib, u Kashtado'zlik san'ati ichida yotadi. Bu ham obyekt ro'yxatga kiritilayotgan davrdagi hujjatlashtirishda yo'l qo'yilgan kamchiliklaridan biridir.

Shuningdek, Namangan, Navoiy, Toshkent viloyati mahalliy ro'yxatlarida "Hunarmandchilik" – tushunchasi alohida obyekt sifatida raqamlashtirilib beshinchi yo'nalish ro'yxatiga kiritilgan. Hunarmandchilik – bu umumiy tushuncha hisoblanib, beshinchi yo'nalishda uning turlari bilan bog'liq bilim va ko'nikmalar nazarda tutil-

gan. Ya'ni, respublika hududlarida ming yillardan beri aholi maishiy turmushi, kundalik hayotining bir qismi bo'lib kelayotgan Kulolchilik, Temirchilik, Kashtado'zlik, Sangtaroshlik, Quroqchilik, Qo'g'irchoqsozlik, Yog'och o'ymakorligi va hokazo.

Nomoddiy madaniy meros obyektlari ro'yxatini to'g'ri shakllantirish va yuritish uning davlat tomonidan muhofaza qilinishida muhim vosita hisoblanadi. Shu sababdan ham ro'yxat doimo yangilanib, unda mavjud bo'lgan obyektlar saqlovchilari aniqlanib turishi lozim. Bu sohaning har qanday ro'yxatiga kiritilgan obyektlar vaqt o'tishi bilan rivojlanishi, yoki boshqa tarmoq va yo'nalishlarga ajratilishi yoki kiritilishi, shu kabi yo'q bo'lib ketish ehtimoli ham mavjud.

2024–2025-yillarda respublika hududlarida olib borilgan mahalliy etno-folklor ekspeditsiyalar davomida nomoddiy madaniy meros namunalari ilmiy o'rganilishi bilan birgalikda hududlar mahalliy ro'yxatlari tahlil qilindi. O'rganishlar mobaynida mahalliy ro'yxatlar sohaga oid huquqiy-me'yoriy hujjatlarda belgilab qo'yilganiga muvofiq tarzda yuritilmayotganligi hamda nomoddiy madaniy meros to'g'risidagi bilim va tushunchalar juda yetarli emasligi, bu soha bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar yetishmasligi aniqlandi.

Tadqiqotlarimizga tayangan holda xulosa qiladigan bo'lsak, nomoddiy madaniy meros obyektlarining ro'yxatga olinishida hamda mahalliy ro'yxatlarning yuritilishida ya'ni

identifikatsiya qilinishida, tarmoqlari, yo'nalishlari, janrlari va uslublari tasniflashida yetarlicha kamchiliklar borligi va ba'zi bir hududiy mahalliy ro'yxatlar oxirgi 4 yilda deyarli yangilanmaganligi ochiqlandi. Mavjud bo'lgan bunday kamchiliklarni bartaraf etishda, muammolarga yechim topishda ko'mak bo'lishi mumkin bo'lgan ayrim takliflarni kiritmoqchimiz:

✖ mahalliy ro'yxatdagi obyektlar tarkibini qayta identifikatsiya qilish va uslublari tasniflashni ma'lum bir tartib-qoidaga solish uchun Madaniyat vazirligi qoshida respublika ishchi guruhini tashkil etish va bunga nomoddiy madaniy merosning 5 ta yo'nalishining har biri bo'yicha faoliyat olib borayotgan soha mutaxassislarini jalb qilish;

✖ Nomoddiy madaniy meros obyektlarini ro'yxatga olish va uni yuritish qoidalarini aniq belgilab beradigan metodik qo'llanma ishlab chiqish;

✖ hududiy madaniyat boshqarmalari hamda madaniyat bo'limlarida nomoddiy madaniy meros yo'nalishi bo'yicha faoliyat olib borayotgan mutaxassislarni malakasini oshirish maqsadida ham nazariy, ham amaliy bilimlarni bera oladigan o'quv kurslari hamda seminarlar tashkil etish;

✖ Tizimni yagona tartibga solib, nazorat qilib turish imkonini yaratuvchi doimiy yangilanib turadigan platforma yaratish ya'ni NMM obyektlarini bugungi zamon talabiga mos ravishda elektronlashtirish hamda raqamlashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010-yil 7-oktyabrdagi "2010–2020-yillarda nomoddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi 222-son qarori. <https://lex.uz/ru/docs/-1688222?ONDATE=07.10.2010%2000>
2. 2011-yil 23-fevraldagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Nomoddiy madaniy meros muhofazasiga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 47-sonli qarori. <https://lex.uz/ru/docs/-1756739>
3. YUNESKO. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to'g'risidagi Konvensiya (2003). – Parij: YUNESKO nashriyoti, 2003.
4. Sayfullayev B., Yo'ldosheva S., Eshonqulov J., Ashirov A., Toshmatov O'. Nomoddiy madaniy meros va folklor ijro san'ati an'analari. – Toshkent: "Navro'z", 2017.
5. Toshmatova K. O'zbekiston Nomoddiy madaniy merosi. – Toshkent: "Donishmand ziyosi", 2023.

O'ZBEKISTON DAVLAT SAN'AT VA MADANIYAT INSTITUTI XABARLARI

Ilmiy-nazariy, amaliy-uslubiy, ma'naviy-ma'rifiy jurnal

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi

Nashrga tayyorlovchi:
Laziza AXMATALIYEVA

Sahifalovchi-dizayner:
Abdug'ani SODIQOV

Bosishga ruxsat etildi: 20.03.2026-yil
Ofset bosma usulda bosildi.
"Arial" garniturası. Bichimi 60×841/8.
Shartli bosma tabog'i 12,25.
Buyurtma raqami №. Adadi: 100 nusxa.

Manzilimiz: 100164, Toshkent shahri, Mirzo Ulug'bek tumani,
Yalang'och dahasi, 127-a uy. Tel.: 230-28-02, 230-28-03, 230-28-13